

проходящей мимо». Но если это обращение к мужчине, то, напротив, используют только *mate* [2, с. 84].

Таким образом, здесь налицо разная этнокультурная или социальная среда. Из всего отмеченного можно сделать вывод, что в современном английском языке на разные формы обращений, рассматриваемые прежде всего в этнокультурном аспекте, особенно влияет контекстное окружение.

БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЕ ССЫЛКИ

1. Оликова М. А. Обращение в современном английском языке (опыт структурно-семантического и социолингвистического анализа). Киев : Наук. думка, 1973. 198 с.

2. Смит С., Ларина Т. В. Обращение в английской коммуникативной культуре (в сопоставлении с русской) // Вестник РУДН. Сер. Русский и иностранные языки и методика их преподавания. 2003. № 1. С. 79–89.

УДК 81'373:811.161.3

ПАХОДЖАННЕ БІЯЛАГІЧНАЙ ЛЕКСІКІ БЕЛАРУСКОЙ МОВЫ

А. В. Губкіна¹⁾, М. К. Чаеўская²⁾

¹⁾ Ваенная акадэмія Рэспублікі Беларусь, пр. Незалежнасці, 220,
220057, г. Мінск, Беларусь, 397palvas@gmail.com

²⁾ Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, пр. Незалежнасці, 4,
220030, г. Мінск, Беларусь, chaevskaya94@mail.ru

Біялагічная лексіка беларускай мовы фарміравалася на аснове спрадвечных і запазычаных назваў. Спрадвечныя словы прадстаўлены рознымі «ўзроставымі» пластамі лексікі: самай старажытнай індаеўрапейскай і агульнаславянскай, сфарміраванай пазней усходнеславянскай. Вядучая роля ў фарміраванні запазычанай біялагічнай лексікі належыць лацінскай і грэчаскай мовам; невялікай колькасцю прадстаўлены назвы, запазычаныя ў беларускую мову з англійскай, іспанскай, французскай, нямецкай і інш. моў.

Ключавыя словы: біялагічная лексіка; уласная лексіка; запазычванне слоў; тэматычная група; безэквівалентная лексіка; паходжанне слова.

Фарміраванне слоўнікавага багацця любой мовы адбываецца двума шляхамі: праз з'яўленне ўласных назваў у працэсе выкарыстання мовы народам, а таксама ў выніку запазычвання з іншых моў. Так і біялагічная лексіка беларускай мовы (назвы раслін і іх частак, жывёл, частак цела чалавека і жывёл, прыродных умоў іх жыцця, а таксама іншых сумежных паняццяў) паводле паходжання падзяляецца на спрадвечную і запазычаную.

Спрадвечныя словы ўзніклі ў мове на працягу ўсёй яе доўгай гісторыі. У залежнасці ад гістарычнага перыяду з'яўлення ў мове спрадвечныя словы належаць да розных «узроставых» пластоў лексікі.

Індаеўрапейская лексіка – гэта самыя старажытныя словы, якія поўнасьцю ці часткова засталіся ў многіх мовах індаеўрапейскай сям’і. Яна ўключае словы розных тэматычных груп, у прыватнасьці, назвы роднасьці (*брат, дачка, дзед, маці, сын, сястра*), з’яў прыроды (*вечер, снег, сонца*), органаў і частак цела чалавека і жывёл (*бровы, века, грудзі, грыва, зуб, калена, нага, нос, язык*), звяроў, птушак і інш. істот (*авечка, алень, аса, блыха, воўк, дрозд, журавель, каза, карова, мыш, свіння*), сельскагаспадарчых культур, раслін, іх частак і пладоў (*авёс, гарох, зерне, клён, лён, салом*) і інш.

Агульнаславянскія (праславянскія) словы засталіся ў спадчыну ад мовы, якой карысталіся ў старажытнасьці ўсе славяне на працягу доўгага часу сумеснага пражывання ад сярэдзіны III тыс. да н. э. Праславянскае моўнае адзінства распалася ў V–VI стст. н. э. у выніку рассялення славян на аддаленых тэрыторыях. Моўныя сляды таго перыяду засталіся ў многіх славянскіх мовах. Гэты старажытны пласт адлюстроўвае агульныя прыродныя і побытавыя рысы жыцця старажытных славян. Ён ахоплівае словы розных тэматычных груп, у прыватнасьці, назвы частак цела чалавека і жывёл (*барада, валасы, вочы, вушы, галава, горб, горла, жыла, локаць, палец, плячо, рука, сэрца, хвост, шыя*), лесу і дрэў (*бор, бяроза, вішня, вярба, груша, дрэва, дуб, елка, лес, ліпа, сасна, сліва, хмель, чаромха, яблыня*), культурных і дзікіх раслін і іх частак (*авёс, арэх, асака, брусніцы, жыта, ліст, проса, пшаніца, ячмень*, а таксама словы *дупло, завязь, ствол*), свойскіх і дзікіх жывёл і істот (*алень, баран, бык, воўк, вуж, заяц, змяя, карова, конь, куніца, ліса, лось, мядзведзь, пчала, тур, чарвяк*), птушак (*варона, воран, гусь, дзяцел, лебедзь, салавей, сойка* і само слова *птушка*), а таксама назвы, якія характарызуюць навакольныя ўмовы існавання жывых істот, у прыватнасьці, з’явы прыроды (*бераг, бура, вада, град, дождж, мароз, раса*), часавыя паняцці (*вечар, восень, вясна, год, дзень, заўтра, зіма, лета, месяц, ноч, учора*), прасторавыя паняцці (*возера, гара, даліна, мора, рака*) і інш.

Многія з пералічаных слоў ёсць і ў сучасных заходнеславянскіх і паўднёва-славянскіх мовах. Дадзеныя этымалагічна роднасныя словы зазналі свае фанетычныя, граматычныя і семантычныя змены. У якасці прыкладаў прывядзём некаторыя супастаўленні: бел. *барада* – балг. *брада* – славац. *brada*; бел. *вока* – балг. *око* – славац. *oko*; бел. *волас* – балг. *косъм* – славац. *vlas*; бел. *галава* – балг. *глава* – славац. *hlava*; бел. *горла* – балг. *гърло* – славац. *hrdlo*; бел. *жыла* – балг. *жила* – славац. *žila*; бел. *калена* – балг. *коляно* – славац. *koleno*; бел. *сэрца* – балг. *сърце* – славац. *srdce*; бел. *бор* – балг. *бóрова гора* – славац. *borový les, borina*; бел. *бяроза* – балг. *бреза* – славац. *breza*; бел. *вішня* – балг. *вишня* – славац. *višňa*; бел. *яблыня* – балг. *ябълка* – славац. *jabloň*; бел. *ячмень* – балг. *ечемик* – славац. *jačteň*; бел. *бык* – балг. *бик* – славац. *byk, bujak*; бел. *карова* – балг. *крáва* – славац. *krava*; бел. *куніца* – балг. *златка, бялка, самсар* – славац. *kupa*; бел. *ліса* – балг. *лиса* – славац. *liška*; бел. *заяц* – балг. *заэк* – славац. *zajac*; бел. *мядзведзь* – балг. *мечка* – славац. *medved’*; бел. *салавей* – балг. *слáвей* – славац. *slávik*; бел. *пчала* – балг. *пчела* – славац. *včela*; бел. *чарвяк* – балг. *чérвей* – славац. *červík*.

Усходнеславянская лексіка фарміравалася пасля распаду агульнаславянскага адзінства – у перыяд з VI да XIII–XIV стст. – і пазней стала набываць беларускай, рускай і ўкраінскай моў. назвы роднасьці (*бацька, дзядзька, пляменнік, сям’я*),

назвы частак цела (*загрывак, ключыца, кулак, тулава, туша, шчака*), адзінак жывой прыроды расліннага (*ажыны, грэчка, куст, малачай, рэпа, хвошч*) і жывёльнага (*снягір, жаваранак*) свету. Паміж словамі, якія выкарыстоўваюцца ў беларускай, рускай і ўкраінскай мовах, найчасцей адрозненні нязначныя. Гэта пацвярджаюць прыклады: бел. *ключыца* – рус. *ключица* – укр. *ключиця*; бел. *кулак* – рус. *кулак* – укр. *кулак*; бел. *тулава* – рус. *туловище* – укр. *тулуб*; бел. *туша* – рус. *туша* – укр. *туша*; бел. *шчака* – рус. *щека* – укр. *щока*; бел. *ажыны* – рус. *ежевика* – укр. *ожина*; бел. *грэчка* – рус. *гречка* – укр. *гречка*; бел. *куст* – рус. *куст* – укр. *кущ*; бел. *малачай* – рус. *молочай* – укр. *молочай*; бел. *рэпа* – рус. *репа* – укр. *ріпа*; бел. *хвошч* – рус. *хвош* – укр. *хвош*; бел. *жаваранак* – рус. *жаворонок* – укр. *жайворон*; бел. *снягір* – рус. *снегирь* – укр. *снігур*.

Уласнабеларуская лексіка складае спецыфіку слоўнікавага багацця беларускай мовы. Яна ўключае словы, якія адносяцца да перыяду фарміравання і самастойнага развіцця беларускага народа (нацыі) – з XIII–XIV стст. і да нашых дзён. Уласнабеларускімі з’яўляюцца назвы некаторых прыродных (атмасферных) з’яў (*адліга, вясёлка, золак, маладзік, надвор’е, світанне, спёка, цемра*), прасторавых і часавых паняццяў (*палетак, прадвесне, сакавік, травень*), якія звязаны з пэўнымі ўмовамі і этапамі існавання жывых арганізмаў. Уласнабеларускае паходжанне маюць і назвы асобных прадстаўнікоў расліннага (*алешнік, амежнік, буякі, ваўчкі, журавіны*) і жывёльнага свету (*берасцянка, бусел, вусень, заранка, кнігаўка*), а таксама словы *гародніна, жыўнасць, пухліна, сухоты, хвароба* і інш. Многія назвы раслін і жывёл з’яўляюцца старажытнымі. Ужо з XVI ст., напрыклад, сустракаюцца ў пісьмовых крыніцах словы:

Бусель, бусюль наз. *Бусел*. увидел иж бусел на верху нѣкоторое высокое вежы гнездо мѣл (Атыла, 223); а протож бусель чуючы прышлыи упадок, хотѣл дѣти свои мѣтъ на волности (Там жа); птах есть в египтѣ, подобныи бѣсюлови (Зіз., 113); Сіконія: Бѣсел, аб боціан (Бяр., 309) [2, с. 259];

Журавіна наз. *Журавіна*. Такъ же в ягоды, в журавины ходишь самымъ и подданымъ его вольно (ИЮМ, XXIV, 216, 1631) [3, с. 52];

Олешникъ наз. *Алешнік, альховы лес*. Остафей Гридичъ созналъ и оповедал, ижъ ... которое дей поле маю ... подъ олешникомъ (АВК, XXI, 175, 1556); Мартинъ Бильминовичъ продалъ в року сорокъ девятомъ тому жъ пану Миколаю Толочку пятую часть олешнику и сеножати (АВК, 294, 1558) [4, с. 192].

Своеасаблівую групу ўласнабеларускай лексікі складаюць безэквівалентныя словы, якія не маюць аднаслоўных адпаведнікаў у іншай блізкароднаснай мове ці мовах. Напрыклад, безэквівалентнымі ў рускамоўным дачыненні з’яўляюцца словы *багоўка, браткі, вантробы, зёлкі, кажан* і інш. Гэтыя словы паказваюць не толькі на моўную непаўторнасць і ўнікальнасць, але найперш на самабытнасць культуры, адметнасць светабачання і менталітэту беларускага народа.

Запазычаную лексіку складаюць словы, што прыйшлі ў беларускую мову з іншых моў. Засаенне любой мовай чужых слоў – натуральны працэс, вынік эканамічных, палітычных і культурных сувязей з іншымі народамі, сведчанне моўных кантактаў [1, с. 215]. Уласцівая сучаснай беларускай мове запазычанні з’яўляліся ў ёй з розных моў і ў розныя часы. Працягваецца гэты працэс і зараз.

Лацінская мова як мова навукі ў перыяд Сярэднявечча стала крыніцай паходжання шматлікіх слоў розных сфер жыцця. Лацінскімі па паходжанні з'яўляюцца многія міжгаліновыя лексемы (*імпульс, канкурэнцыя, культура, норма, практыка, працэс, сімуляцыя, структура, фонд* і інш.), а таксама такія пашыраныя ў галіне біялогіі, як *ангіна, апетыт, бацыла, біцэпс, вакцына, вена, вірус, вітамін, імунітэт, інфекцыя, ін'екцыя, міграцыя, мікроб, мутацыя, нерв, прымат, рудымент, санацыя, тонус, фермент, формула, цытрус, экспанат, эрозія* і інш.

Пранікненне слоў грэчаскай мовы ў беларускую найбольш інтэнсіўна адбывалася праз пераклады рэлігійнай і навуковай літаратуры. І ў наш час актыўна выкарыстоўваюцца грэцызмы *метад, музей, парадокс, праблема, прагноз, прафесар, стыхія, тэма, фаза, храналогія, эпоха* і інш. Грэчаскімі па паходжанні таксама з'яўляюцца многія словы-тэрміны біялагічнай сферы (*анабіёз, анемія, анестэзія, артэрыя, бактэрыя, гармон, ген, генатып, паліп, паразіт, планктон, пропаліс, таксін, сімбіёз, сімптом, сіндром, спазма, спора, траўма, трахея, тромб, фаланга, храмасома, цыкл, эпідэмія*), у тым ліку назвы раздзелаў навукі (*батаніка, біялогія, заалогія, фізіялогія, хімія, фармацыя, экалогія, энтамалогія*). Грэчаскае паходжанне маюць некаторыя наменклатурныя адзінкі батанікі (*аніс, арахіс, архідэя, кедр, мімоза, міндаль, хрызантэма* і інш.), заалогіі (*гарыла, гідра, гіена, дэльфін, кіт, медуза, пантэра, сайра, скарпіён, скумбрыя* і інш.).

Менавіта лацінскай і грэчаскай мовам належыць вядучая роля ў фарміраванні біялагічнай тэрміналогіі многіх еўрапейскіх моў. Дзякуючы ім існуе пласт інтэрнацыянальнай лексікі – слоў, якія паходзяць з адной першакрыніцы і ўжываюцца ў многіх роднасных і няроднасных мовах з аднолькавым або блізкім значэннем (*абсорбцыя, атрафія, геном, дэрма, мутацыя, плазма, рэцэптар, сінтэз, эвалюцыя, экалогія, эмбрыён* і інш.).

Словы, запазычаныя з англійскай мовы, складаюць адносна невялікую групу біялагічнай лексікі. Гэта назвы раслін (*барбарыс, вербена, грэйпфрут, дайкон, джут, ківі, папая, піён, секвоя, соя* і інш.), жывёл (*алігатар, гарыла, гібон, гну, грызлі, кенгуру, мустанг, поні, скусн* і інш.), птушак (*какаду, лемінг, лоры*).

Невялікай колькасцю прыкладаў прадстаўлены назвы адзінак расліннага і жывёльнага свету, запазычаная ў беларускую мову з іншых моў: іспанскай (*анаконда, ананас, кайман, какава, калібры, лама, мандарын, пума*), французскай (*алея, абрыкос, аранжарэя, карнішон, ліяна, рэзэда, тамат, фісташка*), нямецкай (*піхта, страус, фарэль, футра*), фіна-ўгорскіх (*кілька, навага, салака, сёмга, тундра*), партугальскай (*банан, зебра, какос, макака*), італьянскай (*памідор, цэдра, цюльпан*), польскай (*бавоўна, кветка, малта, нырка*), персідскай (*інжыр, лімон, хурма*), цюркскіх моў (*айва, барсук, гарбуз, кабан, саранча*).

Адзінкавымі з'яўляюцца словы біялагічнай тэматыкі, запазычаныя з літоўскай (*крумкач, парсюк*), кітайскай (*жэньшэнь, чай*), галандскай (*апельсін*), японскай (*івасі*) і некат. інш. моў.

Варта адзначыць, што часам бывае цяжка дакладна вызначыць мову-крыніцу пэўнага слова. Напрыклад, ёсць два меркаванні на паходжанне слова *вакцына*. Згодна з першым, слова *вакцына* паходзіць ад лацінскага *vaccinus* – 'каровін', паводле другога меркавання, – ад французскага *vache* – 'карова'. Тэрмін *вакцына* ўвёў англійскі ўрач Эдвард Джэнер, які прымяніў прэпарат, атрыманы ад хварага на каровіну воспу.

Падобныя этымалагічныя складанасці ўзнікаюць пры запазычванні слова пры пасрэдніцтве адной ці некалькіх моў. Паходжанне слова *глюкоза* можа быць раскрыта двума спосабамі: або ад французскага *glucose* ‘глюкоза’, якое мае грэчаскае паходжанне, або непасрэдна ад грэчаскага *glykys* ‘салодкі’. Падобны шлях у беларускую мову мелі, напрыклад, словы *гланды* (ад французскага *glande*, якое ад лацінскага *glans*, *-ndis* ‘жолуд’), *пульс* (ад французскага *pouls*, якое ад лацінскага *pulsus* ‘штуршок’) і інш. Розныя слоўнікі ў такіх выпадках неаднастайна вызначаюць паходжанне і этымалогію слова.

Як бачым, запазычаныя словы нярэдка абазначаюць уласцівыя мясцовай культуры і прыродзе паняцці, адлюстроўваюць характэрныя з’явы ладу жыцця асобных краін і народаў.

У многіх выпадках запазычаныя словы з’явіліся ў беларускай мове пры пасрэдніцтве рускай і польскай моў.

БІБЛІАГРАФІЧНЫЯ СПАСЫЛКІ

1. Булыка А. М. Запозычненні // Беларуская мова: Энцыклапедыя / пад рэд. А. Я. Міхневіча; рэдкал.: Б. І. Сачанка (гал. рэд.) і інш. Мінск: БелЭн, 1994. 654 с.
2. Гістарычны слоўнік беларускай мовы. Вып. 2. Биець-Варивный / Склад. А. П. Груцо, Н. Ц. Кажура, І. І. Крамко і інш.; пад рэд. А. М. Булыкі. Мінск: Нав. і тэхн., 1983. 320 с.
3. Гістарычны слоўнік беларускай мовы. Вып. 10. Жеребець-Замена / Склад. Т. І. Блізнюк і інш.; пад рэд. А. М. Булыкі. Мінск: Нав. і тэхн., 1990. 287 с.
4. Гістарычны слоўнік беларускай мовы. Вып. 22. Оддыханье-Ость / Склад. А. М. Булыка і інш.; пад рэд. А. М. Булыкі. Мінск: Белар. нав., 2002. 443 с.

УДК 811.161.3

КОРПУСНАЕ ДАСЛЕДАВАННЕ «НОВЫХ» ДЗЕЯСЛОВАЎ У МОВЕ МАКСІМА ГАРЭЦКАГА (НА МАТЭРЫЯЛЕ НАЦЫЯНАЛЬНАГА КОРПУСА БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ І ТВОРА «НА ІМПЕРЫЯЛІСТЫЧНАЙ ВАЙНЕ»)

Ю. А. Гурыновіч

*Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, пр. Незалежнасці, 4,
220030, г. Мінск, Беларусь, fil.gurinoviul@bsu.by*

Артыкул прысвечаны аналізу выкарыстання дзеяслоўнай лексікі ў творчасці выбітнага беларускага пісьменніка Максіма Гарэцкага. Ажыццёўлены комплексны крос-корпусны аналіз мовы твора «На імперыялістычнай вайне» ў супастаўленні з данымі Нацыянальнага корпуса беларускай мовы. Выяўлены характэрныя асаблівасці аўтарскай дзеяслоўнай словатворчасці; прапанавана класіфікацыя дзеясловаў і вызначана іх роля ў фарміраванні літаратурнай беларускай мовы пачатку XX ст.

Ключавыя словы: архаізм; «новы» дзеяслоў; корпусная лінгвістыка; словаўтваральная мадэль; неалагізм.